

Atypical model of organization of power (form of government) in modern legal reality

Baryska Yana

*Candidate of Juridical Sciences,
Assistant Professor of the Department of Theory and History of State and Law
of the Uzhgorod National University, Ukraine*

Popovych Tereziia

*Candidate of Juridical Sciences,
Assistant Professor of the Department of Theory and History of State and Law
of the Uzhgorod National University, Ukraine*

The article deals with the analysis of atypical models of organization of power, the presence of which is conditioned by the fact of the functioning of states, which cannot take their place in the “classical” classification

A key category of research is a government governed by authors defined as a concept that reflects the system of institutional and legal relations in the field of formation, organization and exercise of public authority at the national level in society. This category should be understood as an integration of two interrelated concepts: a) as a system of institutions; b) as a system of legal relations.

It is concluded that the most frequently mentioned in the national literature are such “hybrid” models of the organization of power as: republic with some features of the monarchy (the main feature is the invariability of the head of state of the president), and republican monarchy (the head of state is not lifelong and does not receive powers of inheritance, and reelected after the statutory deadline).

It has been established that in legal science there are several other specific forms of government which are manifested in the African states: b) the board of the collegial body, which is formed, as a rule, by the military leadership of the coup; c) the rule of a political leader, an example is the Republic of Chad, apart from the institution of the presidency, there are no other higher bodies of state power at all, and therefore all power, of course, belongs to the president; d) Jamahiriya as a form of government operated in Libya until 2011.

In addition, atypical models of organization of power include the theocratic monarchy as a form of government under which the absolute power of a religious leader merges with the state power, the religious leader is also the head of state. A striking example is the city-state of the Vatican.

In conclusion, due to various factors, first of all historical, forms of government emerge, which do not fall under the characteristics of classical varieties of monarchy or republic, and therefore substantiates the need for isolation and study of its special manifestations.

**Нетипові моделі організації влади (форми державного правління)
в сучасній правовій реальності**

Бариська Яна Олександрівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету, Україна*

Попович Терезія Петрівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету, Україна*

Вступ

Необхідність розгляду проблеми моделей організації в такому ракурсі очевидна: функціонують держави, котрі не можуть зайняти своє місце в «класичній» класифікації. Більше того, усе менше країн мають форму правління в «чистому» вигляді. Цей процес розпочався в другій половині ХХ століття і продовжується в наші дні. Коли говоримо про нети-

пові (гібридні) форми правління, відзначаємо той факт, що втрачається жорсткість наявних класифікацій, у тому числі й за юридичними ознаками: поєднуються риси республіки й монархії (наприклад, у Малайзії), абсолютної й конституційної монархії (Кувейт), президентської й парламентської республік (Україна, Франція).

Метою статті є аналіз і розкриття сутності особливих моделей організації влади, які функціону-

вали і продовжують функціонувати в сучасному світі й котрі в силу своєї специфіки не можуть бути зараховані до класичних форм державного правління.

Виклад основного матеріалу

Аналіз обраної проблематики насамперед зумовлює необхідність з'ясування сутності ключової категорії дослідження, а саме форми державного правління (модель організації влади), яку варто розуміти як поняття, що відображає систему інституційно-правових відносин у сфері формування, організації та здійснення публічної влади на національному рівні в суспільстві.

Виходячи з такого визначення, цю категорію варто розуміти як інтеграцію двох взаємопов'язаних понять: а) як систему інституцій; б) як систему правових стосунків¹. У свою чергу, ознаками форми правління сучасної держави як поняття є:

а) це поняття торкається владних відносин «вищого» рівня, тобто річ іде про «національний уряд», іншими словами, публічну владу, організовану на національному рівні. Хоча, зрозуміло, у багатьох випадках уряд та інші вищі органи влади здійснюють свою діяльність і на регіональному та місцевому рівнях (наприклад, через представників президента чи представництво національного уряду), останнє залишається за межами цього поняття;

б) форма державного правління в інституційному аспекті відображає передовсім сукупність владних інституцій – органів державної влади (глава держави, уряд, парламент). Разом із тим у моделі влади власне місце посідають не лише органи влади, а й інші суб'єкти (коаліція депутатських фракцій парламенту, наприклад);

в) у динамічному аспекті це поняття відображає систему відносин, суб'єктами яких є названі владні інституції, причому ці відносини мають політико-правовий характер. Останнє означає, що їх зміст (права й обов'язки суб'єктів) визначаються як правовими джерелами (конституціями, законами), так і політичними документами (угодами між політичними суб'єктами, їх програмами тощо). Варто зауважити також, що поняттям «форма правління» охоплює не лише «зразки відносин», а й власне реальні відносини, що виражаються в практичній взаємодії між вищими органами влади;

г) форма правління проявляє взаємозв'язок між відповідними правовідносинами названих вище суб'єктів і результатами політичного процесу. Під політичним процесом варто розуміти «упорядковану послідовність дій і взаємодій політичних акторів, які пов'язані з реалізацією владних інтересів і ціледосягненням і, як правило, утворюють віднов-

лювальні політичні інститути»². Прикладів такого взаємозв'язку чимало. Достатньо підкреслити істотний вплив на відносини глави держави й парламенту в змішаній моделі республіки в Франції;

д) форма державного правління відображає один із головних механізмів вирішення суспільних конфліктів. Її ефективність, крім іншого, визначається спроможністю забезпечити цю роль. Річ у тім, що колізії між суб'єктами публічно-правових відносин породжують юридичний конфлікт, тобто такий розвиток протиріччя, котре передбачає активне протиставлення позицій сторін відповідного правовідношення й завжди супроводжується їх протистоянням. Такі конфлікти є об'єктивно неминучими, можуть бути не пов'язані з особами, які наділені відповідними публічними повноваженнями. Якщо сторони спробують урегулювати розбіжності за допомогою юрисдикційних процедур, цей конфлікт набуває характеру конституційно-правового спору. Під останнім, у свою чергу, розуміється така «розбіжність, яка виникла між суб'єктами конституційних правовідносин у сфері реалізації норм конституційного права та яка підлягає розв'язанню в особливому порядку, установленому законом, у тому числі шляхом використання державними органами повноважень юрисдикційного характеру»³. Іншими словами, форма державного правління покликана створити механізм переведення можливих політичних конфліктів у русло «правового спору», який вирішується на підставі й за процедурами, передбаченими правовими нормами.

Наведені характеристики форми державного правління мають загальнотеоретичний зміст, а отже, більшою мірою притаманні й тим державам, які не можуть бути зараховані до класичних різновидів моделей організації влади. На думку російського вченого В.Є. Чиркіна, такі модифікації форм правління зумовлені кількома причинами. По-перше, практика останніх десятиліть доводить, що для управління державою, важливим є не тільки й, може, не стільки поділ влад і система взаємних стримувань і противаг, наскільки встановлення необхідних взаємозв'язків, взаємодії, узгодженості в роботі вищих органів державної влади. Відсутність цього призводить до кризи всієї політичної системи. Створення змішаних форм покращує взаємодію органів держави.

По-друге, «чисті» форми правління мають недоліки, притаманні формі як такий. Наприклад, президентська республіка має тенденцію до авторитаризму. Про це яскраво свідчить виникнення суперпрезидентських республік у Латинській Америці. Парламентській республіці іманентно влас-

² Политический процесс: основные аспекты и способы анализа : сборник учебных материалов / под ред. Е.Ю. Мелешкиной. Москва : Весь Мир, 2001. С. 6.

³ Брежнев О.В. Конституционно-правовые споры как явления современной действительности (генезис, содержание, порядок разрешения). *Сравнительное конституционное обозрение*. 2005. № 4 (53). С. 3–4.

¹ Бариська Я.О., Попович Т.П. Правопорядок у державах Центральної Європи у період демократичних перетворень : монографія. Ужгород, 2019. С. 40.

тива нестабільність уряду, часті урядові кризи й відставки. Оскільки в таких республіках уряд залежить від парламентської більшості (а вона нерідко досягається шляхом коаліцій різних політичних партій), то втрата такої підтримки призводить до вогумів недовіри. Включення елементів президентської республіки в парламентську, а парламентаризму – до президентської, застосування інших методів дають змогу подолати недоліки «чистих» форм.⁴ У зв'язку з цим виникає необхідність розроблення нових класифікацій моделей організації влади, пристосовуючи їх до нових реалій. Наприклад, такі держави, як ОАЕ та Малайзія, поєднують монархічні й республіканські характеристики, а Ісламська Республіка Іран фактично є абсолютною теократією⁵.

По-третє, виникнення «гібридних» форм пов'язано з поширенням і сприйняттям у все більшій кількості країн світу загальнолюдських цінностей, впливом гуманістичних ідей та інститутів. Під впливом таких ідей в еміратах Персидської затоки (Кувейті, Катарі, Бахреїні, ОАЕ, а в 1992 р. й у Саудівській Аравії) вже прийняті конституції, які, щоправда, є лише зовнішньою оболонкою абсолютистських за сутністю держав.

Найбільш часто у вітчизняній літературі згадуються такі «гібридні» моделі організації влади, як республіка з деякими ознаками монархії й республіканська монархія.

Республіканська монархія. Зараз функціонують такі монархії, в яких глава держави не є довічним і не одержує повноваження на спадкових засадах, а переобирається через визначений законом строк. Така система існує в Малайзії й Об'єднаних Арабських Еміратах, своєрідних федеративних виборних монархіях. У кожній із цих країн глава держави переобирається один раз у 5 років. Це наближає главу держави-монарха до президента, а монархічну форму правління – до республіканської. Однак обидві названі держави залишаються монархіями, бо главою держави може бути обраний не будь-який громадянин, який задовольняє виборчими вимогами до президента, а лише один із «місцевих монархів» – правителів складників федерації.

Справа в тому, що, наприклад, у Малайзії 9 із 13 суб'єктів федерації очолюються спадковими султанами (форма правління в чотирьох інших відрізняється й має ознаки республіки), тільки ці 9 утворюють Раду правителів, яка раз у 5 років обирає главу держави. На пост короля обирають серед султанів монархічних суб'єктів держави по черзі, для чого в Раді правителів ведеться особливий список⁶.

⁴ Чиркин В.Е. Нетипичные формы правления в современном государстве. *Государство и право*. 1994. № 1. С. 109.

⁵ Султанбеков К.Ч. Формы государства и политические режимы: системно-компаративный анализ : дисс. ... докт. полит. наук : 23.00.02 / Академия государственного управления при Президенте Кыргызской Республики ; Кыргызско-Российский славянский университет им. Б. Ельцина. Бишкек, 2017. С. 281.

⁶ Чиркин В.Е. Нетипичные формы правления в современном государстве. *Государство и право*. 1994. № 1. С. 109.

Отже, й ОАЕ, і Малайзія не можуть бути ідентифіковані як республіки, незважаючи на те що глави цих держав отримують повноваження через процедуру виборів.

Республіка з деякими ознаками монархії відрізняється від традиційної республіки насамперед незмінністю глави держави – президента (тому їх також називають президентсько-моністичними). На відміну навіть від суперпрезидентських республік, президентсько-моністичні республіки функціонують в умовах однопартійної системи, а їхні конституції передбачають довічних президентів. Наприклад, згідно зі ст. 220 Конституції соціалістичної Югославії 1963 р., переобрання не поширювалося на першого президента Й. Броз Тіто, який займав цю посаду до своєї смерті в 1980 році. У 1960–1980-х роках довічними президентами проголосили себе глави держав у Малаві, Уганді, Тунісі, Екваторіальній Гвінеї й деяких інших країнах. У КНДР син довічного президента Кім Ер Сена ще за життя того був проголошений його наступником.

Такий різновид нетипової форми правління, під назвою президентсько-монархічна республіка, згадується в монографії «Форма государства» російського дослідника В.В. Балитнікова, головною її характеристикою автор вважає підпорядкування всіх органів законодавчої, виконавчої та судової влади президенту (Єгипет, Сирія)⁷.

Крім розглянутих нетипових форм правління, у юридичній науці виділяють ще кілька *особливих форм державного правління*, які виявляються в африканських державах:

а) *правління політичної організації*. У країні з такою нестандартною формою правління вища влада належить партії чи іншій політичній організації. Приклад такої країни – західноафриканська держава Буркіна-Фасо, де вся влада присвоєна Народним фронтом, голова якого став і главою держави, і главою уряду. У подібних випадках структура правлячої партії збігається зі структурою державного апарату;

б) *правління колегіального органу*, який утворюється, як правило, військовим керівництвом здійсненого державного перевороту. Така форма правління склалася в Нігері (Вища військова рада), Нігерії (Федеральний військовий уряд), Гвінеї (Військовий комітет національного відродження), Бурунді (Військовий комітет національного порятунку). Керівник колегіального органу в таких країнах зазвичай і є главою держави;

в) *правління політичного лідера*. Наприклад, у Республіці Чад (офіційна назва країни), окрім інституту президентства, узагалі відсутні інші вищі органи державної влади, а тому вся влада, зрозуміло, належить президенту;

⁷ Балитников В.В. Форма государства. Москва : Компания «Спутник», 2005. С. 17.

г) *джамахирия*. Наприклад, у Лівії з 1977 по 2011 рр. офіційно були скасовані уряд, парламент, політичні партії, тобто держава загалом у її класичному розумінні. Первинні народні збори (далі – ПНЗ), котрі об'єднували все доросле населення країни за територіальним принципом, були наділені правом законодавчої ініціативи, вирішення питань господарського й культурного життя місцевого значення, а також правом унесення рекомендацій з питань внутрішньої та зовнішньої політики країни загалом. Остаточне формулювання законів було прерогативою Всезагального народного конгресу (далі – ВНК), до складу якого за посадою входять секретарі ПНЗ і представники громадських організацій. Постійно діючий орган ВНК – Генеральний секретаріат, був очолюваний секретарем. Функції уряду виконував Вищий народний комітет⁸. Разом із тим лівійська система джамахирії знищена у 2011 році внаслідок громадянської війни в країні, в яку втрутилися війська НАТО⁹.

Своєрідний різновид монархії існує й у країнах Тропічної Африки й Океанії, де сильними є пережитки патріархального ладу. У цих країнах (Свазіленд, Лесото, Тонгі) особливе значення мають різні ради племінних вождів (верховний вождь – саме монарх, але головою Головної ради вождів буває не завжди він; іноді це жінка, у цьому проявляються пережитки матріархату). Загальнодержавна рада вождів визначає наступників монарха. Хоча за традиціями племені свазі в Свазіленді ніхто не може бути наступником монарха за народженням, рада завжди обирає нового монарха серед численних синів померлого. Парламенти, якщо вони є, представлені декоративними установами, які іноді надовго розпускаються¹⁰.

Дослідження нетипових форм державного буде неповним, якщо не згадати *теократичну монархію* як форму правління, за якої абсолютна влада релігійного лідера зливається з державною владою, релігійний лідер є водночас і главою держави. Варто навести приклад моделі організації влади Ісламської Республіки Іран, де глава держави (Верховний керівник) є релігійним лідером (рахбах), а президент виконує обов'язки глави виконавчої влади¹¹.

Яскравим прикладом є місто-держава Ватикан, в Основному Законі якої вказується, що главою дер-

жави, в руках якого зосереджена вся повнота законодавчої, виконавчої, судової влади, є Верховний глава церкви. У період вакансії здійснення функцій монарха покладається на Священну колегію з деякими зазначеними в Конституції обмеженнями у сфері законодавчої діяльності. Здійснення виконавчої влади монарх делегує Губернатору, за винятком затвердження бюджету і звітів адміністрації Міста Ватикан, укладення міжнародних договорів і дипломатичних зносин з іноземними державами, а також влади монарха, передбаченої Кодексом канонічного права. Губернатор призначається та звільняється безпосередньо Верховним главою церкви, перед яким несе відповідальність за свою діяльність (ст. 6 Основного Закону Міста-Держави Ватикан)¹². Законодавчим органом Ватиканської держави є однопалатна Папська комісія у справах Держави-Міста Ватикан. Цю комісію створено 1939 р. Папою Пієм XII. Вона складається із сімох кардиналів, які призначаються Понтифіком безпосередньо строком на 5 років.

Судова влада здійснюється від імені Верховного глави Церкви, органами яким делегуються відповідні повноваження, а саме Перфектом Верховного Трибуналу Апостольської Сигнатури, який водночас є Президентом Касаційного Суду Міста-держави Ватикан. Верховний трибунал Апостольської Сигнатури є верховним органом судової влади Ватикану. Трибуналу підвідомчі справи, що стосуються здійснення владних повноважень та управління державою уповноваженими суб'єктами¹³.

Відзначимо також, що перше місце серед джерел права належить саме Кодексу канонічного права, що є характерним для теократичного типу держави.

Висновки

Форма державного правління кожної держави є унікальною, що зумовлено низкою об'єктивних чинників, таких як, наприклад, базові цінності, що інтегрують державно організоване суспільство, співвідношення політичних сил у державі на момент її конституювання, рівень економічного розвитку держави тощо. Неможливим є вироблення та реальне втілення ідеального зразка моделі організації влади. Саме тому проведений аналіз нетипових форм державного правління свідчить про те, що в силу тих чи інших факторів, насамперед історичних, виникають форми державного правління, які не підпадають під ознаки класичних різновидів монархії або республіки, а тому обґрунтовує необхідність виокремлення та дослідження особливих її проявів.

⁸ Аксенюк А.Г. Ливия: государственно-правовое развитие республики. *Советское государство и право*. 1973. № 7. С. 132.

⁹ Серегин А.В. Форма государственного правления (вопросы теории) : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Южный федеральный университет. Ростов-на-Дону, 2014. С. 110.

¹⁰ Чиркин В.Е. Современное государство. Москва : Международные отношения, 2001. С. 147.

¹¹ Султанбеков К.Ч. Формы государства и политические режимы: системно-компаративный анализ : дисс. ... докт. полит. наук: 23.00.02 / Академия государственного управления при президенте Кыргызской Республики ; Кыргызско-Российский славянский университет им. Б. Ельцина. Бишкек, 2017. С. 80.

¹² Виноградов В.А. Основы государственного устройства Государства Города Ватикан. *Журнал российского права*. 2002. № 9. С. 120–130.

¹³ Опанасенко А.М. Особливості державного устрою Ватикану та Апостольського престолу. *Наше право*. 2017. № 2. С. 192.